

שבילים בחינוך יהודי פלורליסטי דרכי נעמ[ת]ה

עורכים: נורית חמו, יובל דרור

בילים בחינוך יהודי פלורליסטי | Paths in Pluralistic Jewish Education

Paths in Pluralistic Jewish Education

Editors: Nurit Chamo, Yuval Dror

מכון
קופ"ת

בית הספר לחינוך
עשי חינוך וקונסילטור

מכון
קופ"ת

THE
OFSET Institute

תוכן

9	פתח דבר - בדרכי נעמל(ה) נורית חמו	9
שער ראשון חינוך יהודי בישראל		
17	משתתפי השער הראשון.....	17
21	הקדמה - חינוך יהודי בישראל: ביטויים של פלורליזם ופולרליזם יובל דרור	21
33	שית החינוך היהודי - תעייה בין מושגים סותרים משה שטר	33
69	היבטים חדשים על ראשיתו של חינוך תל"י איתן שיקלי	69
	יחסי גומלין בחינוך היהודי בין ישראל לתפוצות: לאן?	
93	אסתר ינקלביץ ומרים בן-פרץ.....	93
115	על אמנות ההנחיה של במי המדרש משה מאיר	115
151	זחירות שביר: הורים ושית החינוך היהודי נורית חמו	151
183	על החינוך לפמניציזם יהודי - קריאה פמיניסטית בספרות חכמים חנה קרית	183
209	תרבות ישראל: דינמיקה של מקצועי בהתחוות פנינה שור	209
	מבוא לשערי שני - הקשר ופשרו: פירושים שונים של פלורליזם בחינוך יהודי	
231	בתפוצות (תרומם מאנגליה) ג'יין גלור	231

SECTION TWO | JEWISH EDUCATION IN WORLD JEWRY

7	The Participants of the second section	7
Introduction - Jewish Communities around the World: Contexts, Practices and the Common Good Jen Glaser.....		
11	11
Jewish Education in Latin America: A Socio-Historical Comparative Perspective Yossi J. Goldstein.....		
23	23
Jewish Demography and Jewish Education in the UK: The Continuity Crisis and Jewish Renewal Efforts Rona Hart.....		
43	43
Changing the Landscape: Pluralist Jewish Education in the UK Helena Miller		
63	63

היבטים חדשים על ראשיתו של חינוך תל"י

איתן שיקולי

חינוך תל"י (תגבור לימודי יהדות) היה הניצן הראשון של החינוך היהודי הפלורליסטי במדינת ישראל. צירוף המילים "חינוך יהודי פלורליסטי" הופיע לראשונה במסמכי היסוד של מייסדי חינוך תל"י. מוקדי עניינו של מאמר זה הם לידתו של רעיון תל"י, תוכנו של הרעיון בראשית דרכו, וזותם ותפיסת עולמם של הוגיו ויוזמיו, הבנת האינטרסים, המצוקות והמגויעים שזיבאו אותם ליוזם אותו וראשית "ישומו במערכת החינוך בתיווכו של משרד החינוך.

הרקע לצמיחתו של חינוך תל"י

חינוך תל"י הוא חלק מניסיונותיהן של מערכות חינוך יהודיות משכיליות וציוניות בישראל ומחוצה לה, שניעשו בעת החדשה - להידרש לרכיב המרכזי-היהודי של זהות תלמידיהן. על כן, מן הראוי לפתוח את הדיון בתיאור קצר של האקלים החינוכי ששימש רקע ותפאורה להיווצרותו.

ממהפכת הציונית הטילה על מערכת החינוך לשמש אמצעי לשינוי במישור מסורתייה הרדיקליות: שינוי החברה והאדם. עם הופעתה של תנועה לאומית יהודית הופיעו אתוס "היהודי החדש" - חילוני, מהפכני, בעל זיקה לארץ מולדתו תהיסטורית, ה"שולל את הגולה" ואת הזהות היהודית הישנה של "היהודי הגלותי" (שפיירא, 1997). בתמשיך, וכדוגמה גבוהה ממנו, התפתחה דמותו של בן הארץ, "דור בארץ" כלשונו של טשרניחובסקי, או ה"צבר", הכינוי שטבע העיתונאי אורי קיסרי בעיתון הדולאר בשנת 1931 (אלמוג, 1997).

עצם "יזומה על ידי משרד החינוך הנהיית ראש הממשלה הצביעה על אמרי הבקיעה ועל עומקה, כפי שהם נתפסו על ידי קברניטי המדינה, והיה בה משום פריצת דרך בדרך ובחיקוף שבהם נמצאו לנכון לטפל בה. תוכנית זו מסלול את הדרך ליזומות נוספות בתחום, דוגמת תל"י. בסופו של דבר, במבחן התוצאה, רוב החוקרים ראו בה כישלון משלוש סיבות חינוכיות עיקריות, לדעתם. אם להשתמש בטרמינולוגיה של שוואב (Schwab, 1983), הרי שלוש מאובייקט מרכזי המעשה החינוכי (commonplaces) לא הובאו בחשבון כראוי:

- רוב המורים לא היו מסוגלים להנהיל לתלמידיהם מה שארץ ציפה שינהילו להם, כי הם עצמם כבר לא חוו את חוויות "בית-סבא" שארץ כה התנגגע אליהן, ולא יכלו לרכוש הכשרה להנהלת רגשית זו.
- "תוכנית הלמודים", האדאולוגיה החינוכית והרעיון החינוכי שעמד מאחוריהן נתפסו כמיושנים וכלא הולמים את המגמות החינוכיות החדשות שהעמידו את התפתחותו של התלמיד במקום מרכזי יותר, וכן כמשועבדים לצורכי החברה במקום לצורכי התלמיד. יתר על כן, הם נתפסו כמשועבדים לתפיסה של היהדות שלא הלמה עוד את הצרכים של רוב הציבור הכללי בישראל, ולכן עורר, אולי במידה לא מבוטלת של צער, התנגדות ובקורת קשה.
- השפעה מסוימת הייתה גם לסביבה הצבוכרית והפוליטית, שלא שתתפה ולא הוכנה כהלכה לקליטת התוכנית ולא העניקה לה לחמה זו לא את ההסכמה ולא את הגיבוי והתמיכה שהיא הייתה זקוקה להן.

כישלון זה וחילול הריק שהוא הותיר בתחום החינוך היהודי היו חרקה חינוכי-חברתי לצמיחתן של יזומות חדשות בתחום, ובהן תוכנית תל"י. אולם הוא גם הציב אתגר לבאים אחיי: האם יצליחו לתקן את המגעות ואת הליקויים שתוכנית התודעה היהודית סבלה מהן? חינוך תל"י היה הגיסיון הממלכתי (למחצה)² המשמעותי השיני אחריו לתת מקום של כבוד לרכיב התרבותי-יהודי בחינוכו של התלמיד הישראלי.

2 למחצה, שכן היוזמה התחילה בקרב קבוצת ההורים. בהמשך הצטרף אליה משרד החינוך, ניכס אותה לעצמו, ובקיצוציה הראשונה של ובלוהו המור כשר החינוך (1984-1977) הוא גייס את דרכו. עם הקמתה של קרן תל"י בשנת 1987 שבה קבוצת היוזמים להשפיע על זרכו של חינוך תל"י, בתיאום חלקי עם משרד החינוך.

בשנות החמישים של המאה ה-20, עם בואה של העלייה ההמונית, התחוללו בחברה הישראלית שינויים דמוגרפיים ניכרים, ובקטגוריהם הופיעו כמה שינים אחר כך שינויים תודעתיים משמעותיים לא פחות. אל מול הזרות של "דור בארץ" שהמשיכה להתקיים, החלו מסתמנות הזיות משונה, שיערערו על בלבדיעה של הדמות האידאלית ותבעו להכיר בלגיטימיות של חוויות חיים ותחויות אחרות, מלבד זו של הצבר החילוני.

דמותו של אליק, האבטיפוס של הצבר המתולוגי ש"נולד מן היים" (שמרי, 1951), לא האריכה ימים (לאור, 2003; ענבר, 2006). התבדחה ההנחה שאחרי ככלות הכול אפשר לכוון סדר חברתי חדש, שניתן להמציא אותו חרשה תוך כדי נטישת הערכים הישנים. מרכיבים אופייניים של הזרות ה"צברית" הישנה התמוססו, ובמקומם באו מרכיבים אחרים. מה שהיה מודחק הלחל כלפי מעלה וצף מעל פני השטח, ועמו נולדה ישראליות מזון שונה, מחוברת יותר אל היהודים הישנים ואל היהדות הישנה.

התוכנית "תודעה יהודית"¹ שהתפרסמה בשנת 1956 בימי כהונתו (הראשונה) של זלמן ארן חינוך בממשלתו של דוד בן גוריון והמקבלה בכנסת בינוי 1959, הייתה הגיסיון הממלכתי המשמעותי הראשון להתחברות מחדשת עם היהדות הישנה. במהלך שתי הכהונות הארוכות שלו כשר חינוך (נובמבר 1955-מאי 1960; יוני 1963-דצמבר 1969) הקים ארן חמש ועידות בתחום התודעה היהודית, ופרט לאחת נועדו כולן לחינוך הממלכתי. בשנת 1964 הוקם המרכז לפיתוח התודעה היהודית, ותוכניתו היו הכללה ארבעה מוקדי מוקד בתוכנית הלימודים היסודית של הוועדות השונות היו הכללית והתנועתית המרכזיות-חברתיות המרכזיות והעל-יסודית: עם ישראל, תולדותיו והתנועות התרבותיות-חברתיות המרכזיות שבו; תורת ישראל על מושגי היסוד שלה; תפוצות ישראל בעבר ובהווה; תווי ומסורת בגישה תרבותית-לאומית. תוכנית התודעה היהודית צמחה על רקע המצב המתמדי של חיפוש דרך ואי-שביעות רצון במגזר הממלכתי-כללי מהדרך שבה נגשו להוראת המסורת היהודית או לסוגיית הזרות היהודית של התלמיד.

1 התוכנית תוארה בהרחבה ונדונה בספרות מצידים שונים (אור, תשפ"ט); דרור, 2009; נבון, תשמ"ב; צמרת, תש"ט; תש"א). ואין זה המקום לחזור על דברים אלה אלא במסגרת להשוות חלק מהגיבטייה לתוכנית תל"י. להרחבה על תולדות תל"י ראו שקלי, תשס"ד.

בחברה. רצוי אפוא מוסד חינוכי שבמחוזותו יסמל וידגים את הערכים של אחדות ישראל ואהבת ישראל, שישאף לכלול בכתליו כל יהודי באשר הוא... במילים אחרות... בית הספר צריך להיות מיקרוקוסמוס של החברה כולה, ליצור מפגש בין יסודותיה השונים, ולהוביל להכרעת ולכניסדם ההדדי (קרוביץ, תשל"ז, עמ' 52).

והאמר היה לנסות לפתח מערכת הלופית שתעניק חינוך יהודי רצוני, לברלי ופלורליסטי, שיתוך לסובלנות ולפתחות ויטפח תחושות הזדהות, חיבה ומחויבות למסורת היהודית (Levine, 1995). מערכת החינוך הממלכתית-דתית לא סיפקה את משאלות לבם של היהומים, מפני שהיא כחובה את אורחות החיים ההלכתיים גם על בית התלמיד ובשל הזדהות, בעיני היוזמים, דוגמטית, צרת אופקים וחטרה גוריים אינטלקטואליים. דברי ישראל לוי, ממיסדי תלמי ופרופסור באוניברסיטה העברית בירושלים, משקפים את תפיסת החינוך המלכתי-דתי בעיני הקבוצה:

בית הספר החתי סגור מבוזנה אינטלקטואלית, אופקיו צרים, מוריו רק מלמדים בשחור או לבן, טוב או רע, וכאשר החניך יוצא לעולם החת, מגיע לאוניברסיטה, הוא נבדל בראותו שהשולם גדול יותר, רחב יותר ומורכב יותר משלפניו. מוריו בבית הספר, ויש התעלמות מהישגיו המדעי המודרני ומן הרקע העובדתי, הרעיוני, ההיסטורי הארכאולוגי (ידיעות אחרונות, ריאיון, 26.3.76).

באותו הקשר אמר ארצט, שותפו ליוזמה של לוי, כי בתי הספר הממלכתיים-דתיים נתקו את המסורת היהודית מההקשר ההיסטורי שלה, ולא הסתכלו לאופי הפוליליטי של קשת הנושאים שבהם עוסקות התרבות היהודית בעצם, אמר ארצט, הם לא התרחסו בריצנות למסורת היהודית, ולמעשה הם היו מעין public schools בעברית (על פי Hoffmann, 1984).

מנגד, מערכת החינוך הכללית נתפסה בעיני הקבוצה כנעדרת חינוך לערכים ולמסורת היהודית, ובמידה מסוימת אפילו כמתכחשת לדת היהודית. לוי עצמו כתב ב-1995, כי לבתי הספר החילוניים, המצטיינים לא פעם בכל הטועג ללימודים כלליים, איז עניין רב, אם בכלל, בהתמקת הלימוד של טקסטים של מחשבת ישראל (בלשונו: rabbinical texts or religious thought) ואינם מצליחים להביא את התלמידים להדהות עם העם היהודי, עם תולדותיו, עם המסורות

חזון המייסדים ומניעיהם

ראשיתו של חינוך תלמי הייתה בבית הספר המסורתי בגבעה הצרפתית בירושלים בסתיו 1976 (הורוביץ, תשל"ט). הכיתה ה"מסורתיית" הראשונה הוקמה בעקבות יוזמת הורים שבבקשו להקים בעבור ילדיהם חלופה חינוכית למציאות החינוכית הדוכוטומית שיצרה והציעה מערכת החינוך הישראלי. הורים אלה היו דרכים רבנים ומחנכים, בוגרי בית המדרש לרבנים של החנועה הקונסרבטיבית בני-יוזק (Lewish Theological Seminary), שעלו ארצה בבל העלייה הגדול שבא בעקבות מלחמת ששת הימים. לפני עלייתם לישראל הם מילאו תפקידים חינוכיים ומנהיגותיים בקהילותיהם והיו בעלי רקע מסורתי? לקבוצה זו הצטרפו כמה ישראלים בעלי רקע אקדמי.

תוצרי הרעיון הסבירו את יוזמתם על רקע האווירה הכללית ששררה בחברה הישראלית אחרי הטראומה של מלחמת יום הכיפורים (Levine, 1983). באותם הימים חתגייסו רבים למשימות חברתיות שונות בצבא ובחברה האזרחית, ויוזמי רעיון תלמי ביקשו לחרום את מה שזיהו להם: נסיון ודע בתחום החינוך החודי. לדברי ריי ארצט, לימים מנהל בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר של החנועה המורחית בישראל, היה ברור להם שהמתח בין המגזר הדתי של החברה למגזר החילוני הוא במדד סכנה דוחנית, תרבותית וחברתית לחברה הישראלית. הם סברו שמתח זה נבע בין השאר ממגמות מחנכות בתוך מערכת החינוך.⁴ דבריו של קרוביץ, ממיסדי תלמי, באחד הפרסומים הראשונים על היוזמה, ביטאו זאת נאמנה:

אותה חברה [הישראלית] מפוצלת לשני "מחנות", דתי וחילוני. אף זה עוד שקייטוב זה בולט בכל הסובב אותנו: במישור הפוליטי... ואף במישור החינוכי בבתי הספר הממלכתיים והממלכתיים-דתיים. עצם העובדה שמדברים בשפת היום-יום על "מחנה דתי" ו"מחנה חילוני", מבלי לשים לב למטען האסוציאטיבי שביטויים אלה מעבירים - מטען של נימחת, התבצרות ופחד חרדי - ממוחשה בעליל את הקיטוב הקיים

3 עם גרעין הפעילים הראשון נמנו ישראל לוי, גרשון קרוביץ, רפאל (ריי) ארצט, משה סמטי, צבי גלאון ועמנואל אסקי. בהמשך הצטרפו אליהם משה סוטנאוור, ראובן המר, יוסף רוניק וברברה לוי.
4 ריאיון עם ריי ארצט, 18.4.2004.

ה'זנוויער' היה המושך טבעי למתחלבים האלה. בריאיון שקיימתי עם אויצט שיגס רבות אחר כך הוא השיב כך על שאלתי, אם היה בכונתו ההורים להקים מוסד קונסרבטיבי:

הדברים מורכבים. הכול קרה במהירות רבה ולא היה תמיד הזמן לחשוב לעומק על מה שאנחנו עשויים... באופן טבעי, אחרי שעלינו ארצה והגענו באופן מקרי לאותה שכונה בצפון ירושלים, הקמנו לעצמנו מסגרות חברתיות ודתיות שענו לצרכים שלנו והאינו שישראלים וותיקים נמשכו למה שעשוינו... רובנו התבגרנו במהלך שנות השישים, ו"אקטיביזם חברתי" היה ערך שרובנו גדלנו עליו. עלינו ארצה ויישמנו ערך זה כאן, בדרך שלנו... לתנועה הקונסרבטיבית בארצות הברית, לא היה כל קשר לזוזמות אלו (ריאיון, 18.4.04).

מדבריו של אויצט ניתן ללמוד כי ההורים הזוזמים לא היו נציגיה של היהדות הקונסרבטיבית האמריקנית בארץ ולא פעלו בשליחותה. עם זאת, כפי שבאותו שנים "האקטיביזם החברתי" של עולים אמריקנים הוביל להקמת התנועה המסורתית והתנועה הופורמית בישראל ולהסתעפויות שצמחו מהן⁵ כך לא היה זה מן הנמנע שהוא יביא אותם להקים רשת בתי ספר שתשלים את הסביבה החברתית שהם יצאו לעצמם.

הקמת בתי הספר המסורתיים, לימים בתי ספר תל"י⁶, הייתה חלק ממגמה זו. אך בניגוד למה שקרה למפעלים החינוכיים שנישאו אופי תנועתי מובהק (שהמשיכו לשרת בעיקר מספר מצומצם של משפחות ליברליות שעלו מארצות הברית ומאירופה), ועיין בתי הספר המסורתיים הצליח למשוך אליה קבוצות רחבות ומגוונות יותר בחברה הישראלית, כנראה בשל העובדה שהוא ענה על צרכים ועל מצוקות שהיו נחלת חלקים רחבים יותר בניצור הישראלי, ובכך פָּרַץ, מראשית דרכו, את גבולותיה הצרים של התנועה הקונסרבטיבית.

5 בתי כנסת תנועתיים, תנועות נוער נוע"ם (נוער מסודרת) ונוער תל"ם (תנועה ליהדות מתקדמת) ומפעלים חינוכיים הקשורים אליהם, דוגמת מחנה מזה-נוע"ם ומחנה חו"י"ה (חופש ויהדות).

6 חשם "בתי הספר המסורתיים" הוסב לתל"י על פי בקשת שר החינוך זבולון מטר, כדי שלא תיווצר זיקה שמלית עם התנועה המסורתית שהוקמה באותם ימים בישראל.

שלו, עם מנהיגי וערכיו (Levine, 1995, p. 260). רינה שלף, מנ"י ספר תל"י בחור השרון, ביטאה אותן התחושות:

ישבנו קבוצה קטנה של הורים וקבלנו מרות על העובדה הממוחנת שבמידת היהודים קשה להעניק חינוך יהודי שורשי לילדינו לא התכוונו לחינוך דתי... תפיסתנו את ההלכה הייתה שונה מזו הנלמדת בבתי הספר החרדיים... ואלם הברירה שהייתה לנו (בית הספר הממלכתי-כללי) לא סיפקה את רצונו להשוף את ילדינו לצד הרוחני של היהדות. רצינו שילמדו את התנ"ך לא רק כמסמך היסטורי-ארכאולוגי-ספרותי-בלשני-פסיכולוגי, אלא גם - ובעיקר - כספר המעורר שאלות מוסריות קשות, שעמן חייבים להתמודד. רצינו להעשיר את שפתם ולשמתח את לבם באמצעות מדרשים ואגדות. רצינו לחדד את רגישותם לכיסופים ולמאויים של העם היהודי, כפי שאלה באים לידי ביטוי בסידור ובמחזור. רצינו שילמדו את הכישרים הבסיסיים של התפילה בצבור, כדי שיהיו בני בית בכל קהילה יהודית בעולם (שלף, תשמ"ב).

תאורים אלה של החינוך הכללי והממלכתי-דתי מפי יזמיו רעיון תל"י ביטאו את תחושת המצוקה שלהם עת התבקשו לחלטי לאיזו מערכת חינוכית עליהם לשלוח את ילדיהם. הורים אלה היו לכודים בין מה שהם ראו כנוקשות דוגמטיות של החינוך הדתי לחוסר התייחסות ראוי ליהדות של החינוך הממלכתי. המעבר מדרה"ת האופציות החינוכיות הקיימות להתחלת ניסוחם של כיוונים חדשים אפשריים היה קצף והתחיל באמצע שנות השבעים. (נוסף על מניעים רעיוניים לאומיים אלה, שהיו מרכיב חשוב בהגעת היוזמה, היו מניעים שמילאו תפקיד לא מבוטל בהגעת היוזמה בראשית דרכה, לפחות ככל שהדבר נגע לדרג המוניטיליים שלה. מניעים אלה יתוארו בהמשך.)

למעלה ציינו שגרעין החורים היוזמים שעמד מאחורי מהלך הקמת בתי הספר המסורתיים כלל מחנכים, רבנים ואנשי אקדמיה שצמחו בקרב היהדות הקונסרבטיבית בארצות הברית. רובם מילאו תפקידי הנהגה בארץ מוצאם, ברמה המקומית או הארצית. עם הגעתם לארץ הם החלו בבניית מסגרות חברתיות ודתיות שהלמו את תפיסת עולמם: הם שעמדו מאחורי הקמת התנועה המסורתית בישראל והקימו את הקהילה הקונסרבטיבית בגבעה הצרפתית, ובתוכה סניף של תנועת הנוער נוע"ם (נוער מסודרת). הקמתו של בית הספר

- ההתייחסות ליהדות כאל מערכת פלורליסטית במהותה: "בית הספר יונק את תלמידיו להתייחס בסובלנות אל הזרמים השונים ביהדות מתוך הכרה בזכות קיומם".
- הימנעות מחזירה לדיון הפרטים של הילד ושל משפחתו: "ימנע בית הספר מהפעלת לחץ ומהתערבות באורח החיים של התלמיד ומשפחתו מחוץ לכותלי המוסד. התנונית החדשה מיועדת הן לילדים ממשפחות שונרות מצוות הן לילדים ממשפחות שאינן שונרות מצוות".
- רצון לשמש גשר בין הציבור הדתי לחילוני, "על ידי שילובם של ילדים מרקע מגוון במסגרת חינוכית אחת, ניתן יהיה... לגשר על הפער השורר היום בין ילדים דתיים לחילונים".

מסמך 2: זהו המסמך הרעיוני הראשון המוכר לנו. הוא התפרסם כפנייה לציבור המנוכרים ואנשי הגות ככתב העת *פתחים*⁹ עוד לפני פתיחת הכיתה המסורתית הראשונה. עם מטרתה של תוכנית הלמודים באגמה מסורתית מנה הכותב ומש נקודות עיקריות: "לספח יזקה אמצעה לערכי המסורת היהודית ולדפוסיה; להקנות ידע ושליטה במקורות היהודיים; להביא להתמודדות עם ערכי המסורת מנקודת מבטה של החברה המודרנית; לחנך לסובלנות כלפי הזרמים השונים ביהדות מתוך הכרה בזכות קיומם; לגשר על הפער הקייב בין "דתיים" ל"חילונים". המסמך חוז על הנקודות המרכזיות שכבר הופיעו בפניה ההתנהגותית ל"חילונים" שבצפון ירושלים, אך פירט ביותר הרחבה את הנרמזות ההתנהגותיות שבית הספר החמורן להציב לתלמידים, וכן התווה קווי מדיניות חינוכית פרטנית יותר, ובהם חלק מדפוסים החתומות של בית ספר זה:

9 **פתחים** היה כתב עת דו-חודשי למחשבת היהדות ולחינוך, שיצא לאור בשנים תשכ"ה-תשמ"ה (1968-1975). במדה מסוימת כהמשך לכתב העת *פרוזודות*. עורכי **פתחים** (ובהם אליעזר שביד, שמואל הוגו ויוסף בנטוויץ) ייעדו אותו כפי שנכתב בפניה המליצת הראשון, ל"שיחות הקשורות להתחדשות החיים ולמחשבה הדתית בישראל של היום". הם ביקשו לחת למח"ת "דתית" משמעות מרחיבה, המכילה ביטויים מגוונים החלים על כל מה שנמצא בתוך שביץ אורתודוקסיה דתית לדחייה מוחלטת של הדת.

משלילת המצוי לניסוח חזון הרצוי: שלושה מסמכים

כדי להתחקות אחר מגמותיה של קבוצת המייסדים בחרתי להציג שלושה מבין המסמכים הראשונים המוכרים לנו בנושא החינוך המסורתי, משנות השבעים והשמונים. מסמכים אלה, שביקשו לפרוס לפני קוראיהם את מטרתיה של חנוך חרשני זה,⁷ הם:

1. הפניה הראשונה לציבור ההורים תושבי צפון ירושלים מאת קבוצת הדוריים היוזמים בשנת 1975.
2. מאמר בנושא "החינוך המסורתי" מאת אחד מיוזמי הריעון, שנכתב עוד לפני שנפתחה הכיתה המסורתית הראשונה.
3. מאמר של ישראל לויך בשפה האנגלית.

התמקדתי במסמכים אלה בשל ראשוניותם ובשל פומביהם המחייבת.⁸

מסמך 1: בפנייתם הראשונה לציבור ההורים בצפון ירושלים, בדף שהופץ בתאי הדואר של תושבי צפון ירושלים, שטחו ההורים היחמים את הצעתם לאפשרות חינוכית נוספת, "מגמה מסורתית", שמטרתה "לספח בתלמידים יזקה אמצעה לערכי המסורת היהודית ולדפוסיה... תוכנית הלמודים החדשה נועדה לענות על צרכיו של ציבור הורים אשר איננו מזדהה עם החינוך הדתי... ועם זאת מבקש לאפשר לילדיו מפגש מעמיק ומקור, אינטלקטואלי וחוויתי כאחד עם המסורת היהודית - מעבר לזה הניתן בבית הספר הממלכתי". מהמסמך הנוצר עולות הנקודות הבאות:

- החשיבות של ההמודדות התלמידי עם ערכי המסורת מנקודת מבטה של החברה המודרנית: "בלמוד מקצועות היהדות יכיר התלמיד הן את האפשרות המסורתית הן את השקפת המתקור המדעי".

7 מאז חלו שינויים רבים בגישה הרעיונית של מערכת תל"י, והם נושא למאמר אחר.

8 בחרתי שלא להביא בנקודה זו את "מסמך העבודה לקראת מסגרת קוריקולרית להעמקת החינוך היהודי" שניסח יגאל ברקו, בשל הזיזו מסמך עבודה פנימי שלא יצא לציבור הרחב. בהקשר של המסמכים הפומביים הרלוונטיים מופלץ לקרוא מאמר נוסף של לויך (לויך, תש"ף). כאן מן הראוי להזיז, שחלק ניכר מן המסמכים ששימשו בעבודה זו נלקחו מארכיון קרן תל"י⁹ שלא היה אלא ערימה של ארגומים מלאי דפים פזורים וקלסירים, ללא חיוך ארכיוני כלשהו.

the part of Jews to grapple with one of the central problems of their existence in this modern age: is it possible to maintain a firm Jewish identity in a pluralistic world? Is the almost total assimilation of many modern Jews to the norms and dictates of Western culture inevitable under present circumstances? Is it necessary for the individual to isolate himself within a Jewish ghetto in order to maintain his Jewishness? Or is it possible to combine the best of world culture with our Jewish tradition and, as a result, emerge all the stronger?... We cannot expect the younger generation to serve in the army, remain in Israel, and contribute meaningfully to its society without supplying it with the knowledge and commitment to reinforce it in its tasks, without elucidating the meaning of the state of Israel and its significance in Jewish life.

Attempts to translate Jewish tradition into terms of appropriate for our times, namely to create a Jewish Paideia, has been sporadic and limited. This indeed is the greatest challenge culturally and spiritually facing our people, no less important than political and security concerns. Without a modern Jewish Paideia, ... our people will rapidly become, at best a body without a soul, and at worst bereft of both... Time is running out, but its far from too late. Israeli society has at its disposal the means with which to address and deal with these issues. The question is only do we care enough to act, and to act with the necessary speed and scope.

What were some of our objectives in establishing a Masorti school in Israel? for the present we will focus on four spheres:

First and foremost, the school's task was to provide a deep and comprehensive knowledge of Jewish tradition

- בבית הספר יתקיימו תפילות. התפילה תתנהל על פי הסידור המסורתי, עם אפשרות לשינויים שיש בהם משום תגובה הלכתית למאורעות הדרור ורחה.
- בית הספר יהיה מעורב, בנוח ישותפו בתפילה ובשאר המסגרות - ברשות.
- תבישת כיפה תהיה חובה בלימודי הקודש ובתפילה, ובשאר המסגרות - רשות.
- בית הספר יספק יחס חיובי לקדושת השבת ומועדי ישראל ונכונות לשומרים על פי המסורת.
- לימודי היהדות "למדוד בתפיסה היסטורית, בזיקה הן למקורות המסורתיים הן לתוצאות המדע בן-זמננו.
- בית הספר יספק ערכים יהודיים (קדושת החיים, אחריות, אחריות כלפי עם ישראל והחברה הישראלית, רגישות כלפי הזולת, השבוע הנפש והשובה וכו') כחלק אינטגרלי של תוכנית הלימודים. ערכים כאלה ימצאו את ביטויים לא רק בלימודי היהדות אלא גם באמונות השונות ובפעולות חברתיות.
- בית הספר "מנע מהפעלת לדץ ומהתערבות באורח החיים של התלמידי ושל משפחתו מחוץ לכותלי בית הספר. הכוונה תהיה להשפיע אך ורק על ידי דוגמה אישית חיונית דתיות שהן עמוקות ונעמיות כאחד (קרביץ, תשל"ז).

נספח 3: דברי ישראל לויז:

Jews have always had to address the question of their relationship to the world around... asking whether they should adopt, reject or selectively accept its influences. Each age proposed different solutions, but the large majority almost always advocated a synthesis, to a greater or lesser extent... Tragically, such responses have been all too rare in Israel, and the loss of a serious Jewish identification and commitment in the lives of most Israelis bears witness to our failure... it can be said that the attempt to establish a school of this kind was but another effort on

לסיכום, בשלישת מסמכי יסוד אלה, המבטאים את תפיסת העולם הביטחית של קבוצת החורים יומי תל"י, בולטות בעינינו הבטחות אלו:

- בית הספר יעמיד במרכז ענייניו את העיסוק במסורת היהודית ויתמקד אתה מנקודת מבט מודרנית.
 - גישתו של בית הספר תהיה פלורליסטית, תציג גישות שונות ליהדות, תקדם תפיסות עולם בעלות גמיה ליברלית יותר מזו המקובלת והמצויה בחברה הישראלית.
 - בית הספר ישקוד על פיתוח תוכניות חינוכיות עשירות יותר הן מבחינה כמותית הן מבחינת תוכן ודרך הגשתן לתלמידים.
 - גישתו של בית הספר לאורח החיים של התלמיד ומשפחתו ולשמירת הצוות על ידיהם תהיה טובלית ופתוחה לכול, אך בו בזמן יהיו התנסויות חוץ-תחית בין כותלי בית הספר.
 - יושם דגש על הקניית ערכים יהודיים אוניברסליים בעלי רלוונטיות לאדם המודרני.
- רווחם ולשונם של מסמכים אלה יהיו מקור השראה מרכזי למציעים רעיוניים בית-ספריים נוספים שינסו במערכת תל"י בשנים הבאות.

בין התוכנית "הודעה יהודית" לתוכנית תל"י

הכיוונים שמנצח כאן משקפים לדעתי חידוש משמעותי בנוגע למגמותיה החינוכיות של תוכנית "ההודעה היהודית"¹¹ שלא כבמגמות התוכנית של שר החינוך און, גישתם של יומי חינוך תל"י לא הייתה רסטורטיבית, במטרה "להחזיר עטרה ליושנה"¹² ניכר מדבריהם שהם לא סברו שאפשר להחזיר את 11 למיטב זיכרוננו, אף לא אחד מן המסמכים העיוניים שהובאו לעיל וזה ליתדות או להתייחסות של חוקרים. לעומת זאת הושוותה תוכנית הילמודים של תל"י (שאן, 1995) לתוכנית "ההודעה היהודית" ולתוכנית אחרות, וכן ראו השוואה אצל דור (2009).

12 אמנם ארן הזכיר ברבים מכתבי את הקיבוץ כביטוי לרעיונות החברתיים הנעלים הסמוגים במורשת ישראל, אך עצם יוזמה של תוכנית "ההודעה היהודית" מעידה שהוא לא חשב שרעיון הקיבוץ לבדו יכול להיות פתרון לבעיית החזר בתחום החוות היהודית.

- and culture... Israel cannot afford to offer its children a comprehensive and sophisticated education in mathematics, science, computer while at the same time presenting a superficial and shallow program of studies in Judaism...
- Experiencing Judaism is vitally important to the child learning about his heritage. Jewish tradition is based on both the knowledge of our literary sources as well on living experiences and contact with traditional practices...
- The curriculum of our school is not characterized primarily by the amount of material covered, but by its qualitative value and mode of presentation... - Every educational institution must also relate to the values embedded in Jewish tradition. These values ought to inform the life of the school and its curriculum (Levine, 1983).

בדבריו קובל ליון על מצבה של החברה הישראלית, המגלה חוסר יכולת לשלב פתיחות לעולם המודרני בד בבד עם נאמנות למורשתה הרוחנית והתרבותית, והוא מצג את הקמת בית הספר המסורתי כניסיון חינוכי ראשון מסוגו לשלב בין השניים. לפי הבנתו, בית ספר זה לא יהיה אלא מעבדה חינוכית שיהיה אפשר לבחון בה אם ניתן ליצור "שארדאה יהודית" (Lewish Paideia)¹³, כלומר מערכת חינוך שתתרגם למען התלמיד את המסורת היהודית למושגים החלמיים את החווה, כדי לאפשר לו לרכוש בבית הספר עולם תרבותי מלא. לפי הבנתו, על בית הספר להציע לימוד רחב ומעמיק של המקורות היהודיים, לזמן לתלמידים חוויות יהודיות רגשיות, להטמיע בקרבם ערכים יהודיים ולשלב בהוראה שיטות מתקדמות, שאינן נופלות ברמתן ובמקוריותן מאלו המשמשות בהוראת המדעים.

הישראלית. איש מהם אינו מצביע על מקורות השראה פילוסופיים או חינוכיים מובהקים שהנחו אותו בגיבוש החוכמתו. לאנשי מעשה, הם העמידו לגנד עניינים את הדגם המוכר של בית הספר היהודי הקהילתי הכול-יומי בארצות הברית, The community day school, והתירו ליצור דגם דומה לו בסביבתם הקרובה, אך תוך כדי התאמתו למציאות הישראלית, כריי שילדיהם יוכלו ללמוד בו. למרות המכנה המשותף שהיה לכל החיזמים - הרקע הדתי הקונסרבטיבי - הם דחו בתוקף¹³ את הסענות שכוונתם הייתה להקים בית ספר קונסרבטיבי.

את הגמישות הרעיונית הזאת ואת הרצון להתאים את עצמם למציאות הישראלית, בעודם משוחררים מכבלי אידאולוגיה מחייבת מסוימת, אנו מוצאים בדבריהם של שניים מן ההוגים המנובילים של תלמי"א בשיחותיהם הראשונות של הרעיין, ריי הרצט ודוד זיסנווין.¹⁴ על ההבדל שבין חינוך קונסרבטיבי ראוי לבין מה שנועשה בתלמי"א, טען הרצט:

In the Conservative movement in the US, it was our duty to tell our members that "we think you should observe Shabbat", or other kinds of Jewish observance. Since our idea became part of the state schools here, we could not do that. We could not impose a specific pattern of behavior on pupils and their families. We can say however, that "we think Jewish tradition is important", and that we teach Judaism through the religious experiences that we create, such as prayer. But we can't turn children against their parents (Hoffman, 1984).

דבריו משקפים מודעות לכך שפציפיותיהם של הוריי התלמידים בתלמי"א מבית הספר היו שונות מאלו של הורים קונסרבטיבים בארצות הברית. הפציפיה שם היא לקבלת חינוך שיקנה לילד מיומנויות שיאפשרו לו להיות חבר בקהילה יהודית

13 בראיונות שקיימת עם יוסף וריק, עם הרצט וגם ברברה לין.

14 דוד זיסנווין הוא פרופסור לחינוך יהודי באוניברסיטת תל אביב ומרצה לחינוך יהודי בבית המדרש לרבנים ע"ש שבטרי, ריי הרצט הוא רב קונסרבטיבי ואיש חינוך.

הישראלית המודרני ליהדות ברוך "בית סבא", כפי שהייתמורה לעשות תוכנית "התודעה היהודית". הם לא פנו למסורת במבט מלא נענוניים. אלא ניגשו אליה מנקודת מבט מודרנית, מערבית, ביקורתית, ומתוך נכונות להתאמה לרוח הזמן ולמציאות החברתית שבה היא נועדה להשתלב. הביטוי "המתודדות עם..." חוזר כמעט בכל מסמך רעיוני שנכתב בתקופה זו. "תכנן שזו הסיבה לכך שחם מצאו לנכון להדגיש בפנייתם אל החורים בצפון ירושלים את הרעיין שנוחצה "יקה אמיצה לערכי המסורת היהודית ולדפוסיה". זה, למיטב הבנתי, גם מה שהשתתף מאחורי רעיין "הפאדא" היהודית" של לין, המזמין את היהודים לעצב מחדש בכל דור דור את מורשתם לאור חידושי הזמן. גם הצבת ערך הפולורליזם בתקופה של היהדות היה חידוש בשיח שנטוב על דרכו של החינוך היהודי הישראלי. הדבר נבע במישרין מהצורך להתחבר למורשת היהודית בצורה הרואה בעקרון הפולורליזם ערך חיוני ומבליטה אותו ביודעים כמושג מנחה - כדי שמוורשת זו תהלים את רוח הזמן. מונני תוכנית "התודעה היהודית" במשרד החינוך לא חזקו לערך הפולורליסטי, ואפשר שגם נמנעו ממונן, מכיון שלפי הבנתם היה צריך להזמין את התלמידים ואת הוריהם להתחבר מחדש ליהדות בתור מסורת המשפחה, של בית החורים ובית סבא, בלי לחולל בה כל שינויים וכלי להזדקק לביטויים חדשים או חדשניים לשם "שומה בזמן הזה. היהדות של תוכנית "התודעה היהודית" הייתה א-היסטורית; היהדות כפי שלין (Levine, 1983)

הציגה הייתה ספוגת דינמיות וחיות היסטורית.

לסיים, ראוי לציין שבמסמכי תלמי"א הראשוניים נכרת זהירות רבה מפני התערבות באורחות חייהם הפרטיים של משפחות התלמידים, שלא כבימורות של תוכנית "התודעה היהודית", שביקשה לקרוב גם את ההורים למורשת התרבות היהודית על ידי חוגים וקורסים מטעים בית הספר, ושחוטחו בה ביקורות נוקבות בשל כך.

מקורות ההשראה של יוזמי "בית הספר המסורתי"

המכנה המשותף המשמעותי ביותר של יוזמי רעיין תלמי"א היה הרקע החברתי, החינוכי, הדתי והאקדמי המשותף לכולם. רובם היו בוגרי ה-Jewish Theological Seminary, המוסד האקדמי והתאולוגי החשוב ביותר של היהדות הקונסרבטיבית בארצות הברית, כולם עלו ארצה מתוך אידאולוגיה באותה תקופה, אחרי מלחמת ששת הימים, ורצו "לעשות משהו" בתרבה

מקום שפותחה בו תוכנית תל"י היז המנעימים והתגמקזות להקמת המסלול או בית הספר דומים. כך מציג אותם לדוגמה אחד ההורים:

הודישה לתוכנית זו באה מהורים שאינם מגדירים את עצמם כדתיים ואינם מעוניינים לשלוח ילדוים לבית הספר הממלכתי-דתי, שכן אורח החיים בבתיהם אינו הולם את זה המתחייב בו. לעומת זאת, החינוך בבית הספר הממלכתי ה"רגיל" אינו תואם את דרישותיהם של הורים אלה. שכן, להערכתם, החינוך היהודי הניתן בבית הספר הממלכתי הרגיל הוא דל בהשוואה למה שהם היו רוצים שילדיהם יקבלו.¹⁵

וכך י"י ועד ההורים בתל"י הודו השרון:

בי"ס תל"י בהוד השרון קם בצורך לתת תשובה לאוכלוסייה גדולה שרצתה בתגבור לימודי היהדות בעבור ילדיה, שלא ניתן במסגרת בתי הספר הממלכתיים, ומאידך אוכלוסייה זו מנהלת אורח חיים שונה מזה המתחייב את החינוך הממלכתי-דתי ושעלול ליצור קונפליקט בין בית הספר לבין המשפחה.¹⁶

וכך מנסחות "הצעת המסגרת לתוכנית לימודים בנושאי יהדות לכתות תל"י" בבית הספר "אלון" ברמת גן:

מטרת יסוד [של בית הספר הן] לימוד ומפגש עם תכנים ביהדות. דגש על היבטים חווייתיים בלימוד המסורת היהודית. דרך הלימוד "ליברלית". לאפשר החיחסות התלמיד לנושא בצורה תופשית ועל פי נטייתו האישיות. לשאוף להביא את התלמיד לגילוי טובלות כלפי חילוניים ודתיים (כל אחד בוחר את דרכו ומכבד את דרכו של חברו).¹⁷

מה אפשר ללמוד מקטיעי המציעים המובאים כאן? ראשית, ניתן ללמוד מהם שהחרוים שעמדו מאחורי הקמתם של בתי ספר תל"י חיפשו את שכל הזתב

15 ממוך ריאיון עם הורה לתלמיד בבית הספר תל"י גילה בעיתון קול ירושלים, 3.8.84.

16 מכתב מיי"ד ועד ההורים תל"י הוד השרון למרדכי רפלד ממשרד החינוך מיום

10.9.86.

17 מתוך הצעת מסגרת לתוכנית בנושאי יהדות לכתות תל"י, בית הספר "אלון", רמת גן, 1987.

הנפגשת בעיקר בבית הכנסת. הציפייה בישראל, לעומת זאת, הייתה הענקת תרבות יהודית או ערכים יהודיים או התחברות מחדש למסורות המשפחיות. על בסיס הבחנה זו טען הרצט, שאין להעתיק את הדגם האמריקני למציאות הישראלית.

גם דבריו של זיסנוון, בריאיון שהעניק לעיתונאי צ'ארלס הופמן, משקפים גישה חינוכית פתוחה להדשנות, ולא רצון להעתיק דגם חינוכי מוגדרי:

The general lesson that we try to convey to the pupils is that you can make changes (in tradition), but that to change you must first know the principles on which tradition is based...

Our aim is to produce well-educated, committed Jews and Israeli citizens. We hope they'll choose to be observant, but if they don't, this should not be regarded as a failure of the schools. We want them to be able to make an informed choice, not to be conformed because they have been indoctrinated. We want them to understand and appreciate Judaism by having studied and experienced it. We hope to cultivate the kind of commitment that allows for tolerance and consideration of other views (Hoffman, 1984).

בעיני זיסנוון, דמותו של בוגר תל"י אידאלי היא זו של אדם בעל השכלה יהודית, שרכש כלים המאפשרים לו להתבונן במורשתו בחיבה, אך גם באופן בקונרתי. המבט ביקורתי אמור לפתח אצלו פתיחות כלפי זוויות ראייה שונות משלו. זיסנוון היז מעדיף לראות את בוגר תל"י מקיים מצוות, אך באי-השגת מטרה זו הוא לא ראה כישלון, כל עוד החלטותיו של אדם זה התקבלו מתוך שיקול דעת מושכל. גם בגישתו של זיסנוון לא נמצא אפוא דבר המרמז על רצון להפוך את בוגרי תל"י ליהודים קונסרבטיבים.

העתקת הדגם היהושלמי לתקומות נוספים: ראשיתה של רשת תל"י

בתוך כמה שנים שימש הדגם הירושלמי דגם לחיקוי במקומות נוספים בארץ: בבאר שבע בשנת תש"ם, בהוד השרון בשנת תשמ"א, ברמת גן בשנת תשמ"ב, בנתניה בשנת תשמ"ח, וברחובות ובשכונת גילה שבירושלים בתשמ"ז. ככל

ולרביא על עצמו ביקורת נוקבת מחוגים שמרניים יותר במפלגתו ומתורבתות הראשית לישראל (להרחבה ראו שקלי, תשס"ד).

נדמה לי שההשתובח לכך סמונה בדרך שהמר הבין את תוכנית תל"י והתכוון ליישמה. יש לזכור שהמר היה שר החינוך הדתי הראשון שקם למדינת ישראל. לכן, היה עליו לכלכל בהזדויות רבה את כוונתו "ללידה" את החינוך הממלכתי, כדי שלא להקים עליו התנגדויות חריפות מדי למחלכיו. היוזמה של חורי תל"י הקוראת לרדין אפשרות בלתי צפויה להציג את עצמו לא כמוביל מהלך "חודרני" אל תוך החינוך הממלכתי, אלא כמי שנוענה לפניות של חורים שאינם מבקשים אלא לממש את זכותם לקבוע 25 אחוז מתוכנית הלימודים.¹⁸

אולם המר לא אימץ את תוכנית תל"י כפי שהגו אותה מייסדיה. מלבד העובדה שהוא העניק לה את השם "תל"י",¹⁹ הוא דאג, כשיחוף עם אנשי במשרד החינוך, לתקן ולשנות חלק ממרכיביה האידיאולוגיים ולהפחית מהיבטיה הלברליים. המר לא התכוון להשאיר את היוזמה בידי ההורים, אלא להפיקנה, בהסכמתם החלקית, מניקמת לקונסרבטיבים ולהופכה לתוכנית ממלכתית של משרד החינוך. לויך מעיד, שהמר שיחף אותו ואת עמיתיו בבעיה שיצרה בעבורו ההתוויה הקונסרבטיבית של היוזמה, וביקש במפורש שמהוגי התנועה יחדלו לזהות בתי ספר תל"י כבתי ספר קונסרבטיביים (Levine, 1995, p. 267).

הנימות הליברליות של ניסוחי חזון תל"י הראשונים הלכו נשחקו או נעלמו בהדרגה במהלך כהונתם של המר ושל ממשיכיו. המר הבין את רעיון תל"י פשוטו כמשמעו: "תגבור לימודי יהדות", בדגש על "תגבור" אך התגבור אליבא דהמר נועד לחזק את היהדות "ברוח בית סבא", חינוך ל"יידישקייט", שבה היה חסר לילי ישראלי בעיניו, ולא להיות חינוך ליהדות אחרת או גישה אחרת לחינוך יהודי, כפי שניסוחו זאת חלוצי הרעיון. כדי להבטיח שתוכנית תל"י תופקד בידיים נאמנות, תוכנן להעביר אחרי בחירתו 1984 את האחריות הפרדוגיאלית ליישומה של התוכנית לדידם של מקורביו האישיים והאידיאולוגיים, אנשי האוהדותוקסיה המודרנית, אברהם אינפלד, לימים מנהל מל"יץ (תמכונים לחינוך יהודי-ציוני).

18 על פי חוק חינוך ממלכתי תש"ל-1953, תוכנית השלמה לפי דרישת הורים.
19 ראו הערה 6 לעיל.

שבין חילוניות ותקנייה מכלי לחלוחית דתית לבין יהדות אורתודוקסית. החיפושים אחר שביל הזהב נבעו מהמצוקה שיצרה המציאות החינוכית הדיכטומית שלאחר יישום "חוק חינוך ממלכתי משנת 1953" בקרב שליש מן הציבור, שלא הגדיר את עצמו חילוני או דתי.

שינית, אף לא באחד מן המסמכים שהבאנו עד כה (המקשפים את רוח היוזמה בכל מקום בארץ), נרמזה זיקה ישירה או עקיפה למקורות השראה קונסרבטיביים מורכקים או ציפיה לקדם אינטרסים קונסרבטיביים בארץ. אמנם, המייסדים ללא ספק הושפעו מחינוכם ומהשקפת עולמם הדתית הקונסרבטיבית עת שרטטו את המודל החינוכי החדש שיצרו, אך העדויות הכתובות וגם הראיונות הראשיים אינם משאירים מקום להניח שאינטרסים "תנועתיים" עמדו במרכז היוזמה או מאחוריה.

נראה בעיני שנוכח יהיה להגדיר את המהלך כנילוי של יוזמה פורטית של הורים שהיו בעלי רקע אישי קונסרבטיבי, ושביקשו בתחילת דרכם בארץ לפעול למען החברה הישראלית או לבנות מסגרת חינוכית מתאימה לילדיהם, ומצאו עצמם מנוחים יסודות של חינוך יהודי שונה מן הקיים בישראל.

תפקודו של השר זבולון המר בעיצוב דרכו של חינוך תל"י בראשית דרכו

חינוך תל"י לא היה עשוי מקשה אחת, אלא הלך והתעצב תוך כדי מגע עם הנסיבות שבתן מומשי. הקשר בין הרעיון להגשמתו אינו קווי אלא מעגלי וספירלי. השיגים פועלים זה על זה ומעצבים זה את זה. לכן חשוב להקדיש פרק קצר לאופן מימושו של הרעיון בראשית דרכו ולדרך שבה נמלט וטופל חינוך תל"י במערכות הארגוניות, הניהוליות והפוליטיות שנועדו להטמיעו ולהפיצו במערכת החינוך הממלכתי של ישראל, ובראשן משרד החינוך והתרבות.

התקופה הראשונה בתולדות חינוך תל"י (1977-1984) היא השלפ בו התקבלו ההחלטות המשמעותיות ביותר בנוגע לאופיו, נקבעו הדפוסים הבסיסיים שהכתיבו את מנגמתו ותפקודיו, ונוצרה דמותו לעתיד. מדובר בקדנציה הראשונה של זבולון המר כשר החינוך, חשר שמילא תפקיד מרכזי בביסוסה של תוכנית תל"י ובהפיכתה מיוזמה מקומית לתוכנית ארצית ממלכתית, הנהגת מגיבוי ומחמיכה של משרד החינוך.

נשאלת השאלה, מה היו מניעיו של המר, מנהיג הציבור הדתי-לאומי בישראל, לאמץ בהתלהבות כה רבה יוזמה של הורים בעלי רקע קונסרבטיבי

לפעמים זו עם זו, לפעמים התנגשו זו בזו, ולפעמים התעלמו זו מזו, תוך כדי שידור מסרים שונים וסותרים כלפי חוץ. מצב זה יצר אר-ביזיות בנוגע ליסודותיה הריעיוניים-דתיים ובנוגע לכוונותיה התבררתיות של תוכנית תל"י, והביא עליה ביקורות ומתנגדים גם מחוגים חילוניים וגם מחוגים דתיים, בעוד כל צד מכוון את חצי ביקורתו למונבים שונים של המושג תל"י.

סיכום

יזמת ההוריים להקמת בני הספר המסודרתיים - לימים בני ספר תל"י - נבעה משתי מגמות: האחת, ריצונם של קבוצת מחנכים קונסרבטיביים לתרום מכישוריהם החינוכיים למדינת ישראל בימים שלאחר מלחמת יום הכיפורים. האחרת, מצוקה חינוכית של הורים שלא מצאו מענה לצורכיהם החינוכיים האישיים במערכת החינוך הישראלית של תחילת שנות השמונים, וביקשו להעתיק לישראל מורכבים שונים של דגם החינוך היהודי שהכירו בארץ מוצאם. עד מהרה נרכזו היוזמים, שלחידוש החינוכי שהציעו יש פוטנציאל משיכה לחוג הרבה יותר רחב מאשר החוג המצומצם המקורי של עולים אנגלו-ססים. הם הבני שהוא ניתן מענה אפשרי לאחת המצוקות הקשות ביותר של החינוך הממלכתי בישראל: טיפול בשאלת הזהות היהודית של התלמיד הלא-דתי והבחרת תכניה הספציפיים של זהות זו בלשון ברורה, שיש בה כדי להנחות את המורים ולגלות להם את מנגמיותה. הצלחתם של היוזמים לגייס הורים נוספים, ישראלים, עודדה אותם להפוך את תוכניתם למפעל חינוכי בעל יעדים לאומיים. מה שאפשר את הפיכתו של חוץ חינוכי בעל פוטנציאל משיכה מסוים בתברה הישראלית של אותם הימים למציאות חינוכית מעוגנת בתוכניות ובמסדות חינוכיים הייתה התערבותו התומכת של משרד החינוך העומד בראשו, אשר זבלון המור. גם אם המור החכוך לקדם גרסה "מתוקנת" של חוץ המייסדים, הוא תגיד את התשתית שתאפשר צמיחתו של חינוך תל"י בשנים שיבואו אחריו. במהלך השנים הלכה ופוחתה שלטתו והתעניינותו של משרד החינוך בהכוונה ורעיונית של מערכת תל"י, ובד בבד הלכה והתחזקה השפעתה של קרן תל"י על ניווט מערכת זו. שלישים שנה אחרי פריצת הדרך ה"דו-ראשית" של המייסדים ושל המור, תפס חינוך תל"י מקום של כבוד על במת העשייה החינוכית-הורית-פלורליסטית בישראל, והוא משמש אכסניה חינוכית ל-40,000 משפחות שמצאו את שביב הזוג החינוכי בין אורתודוקסיה חילונית לדתית.

ודוד הריסמן, מייסד מכון הריסמן, וכל זה תחת השגחתו ה"ממלכתית" של הרב דניאל טרופר. אך שעון הזמן הפוליטי מנע ממנו להשלים מהלך זה. מתברר אפוא, שביבלי זיקת היוזמים לחנוכה הקונסרבטיבית התלבטו המר ואנשי משרדו בשאלת הדרך שבה יש להתייחס לתוכנית תל"י. הם העריכו שאם יצליחו להפקיע אותה משורותיה האידאולוגיים הליברליים, יעלה בידם להשתמש בה כמנוף לפריצה אל תוך החינוך הכללי בדרך שקטה ובמסווה של פתיחות היענות לדרישה של הורים חילונים המבקשים להכניס יותר "מסורת" לחינוך ילדיהם.

לשם הגשמת תוכניתם קבעו אנשי משרד החינוך כללים מינהליים להפעלתה של התוכנית, העניקו סמכויות ליחידה להעמקת החינוך היהודי, והפכו אותה למעשה לממונה על חינוך תל"י בישראל. במסגרת זו מונה "מפקח ארצי על בתי ספר תל"י" (תמצא בתפקידו עד ליום כתיבת שורות אלו) שפיקח על חומרי הלימוד, על אישור המורים שנישלוזו לבתי ספר תל"י ועל פעילותה של קרן תל"י. מצד אחד, מחלף זה העניק לתוכנית גושפנקא מסלכתית, שהייתה חסרה לה; מן הצד האחר, הוא סיכן אותה על ידי עקירת חלק מהיחוד האידיאולוגי שפיעם בה בראשית דרכה. הוא גם הפך אותה לכלי בידי שר המזווה פוליטי עם המחנה הדת-לאומי, ופתח באמצעותה פתח להחדרת תכנים דתיים לחינוך הממלכתי-כללי, ב"הכחמה" אותה בהתייכות מתואמת, שעוררה עליה מתנגדים רבים מימין ומשמאל, מן המגזר הדתי והחילוני כאחד.

ההורים המייסדים לא ישבו בחיבוק יזימים. הם נמדדו למעשה מאחורי הקמת כל בתי ספר תל"י הראשונים בעשור הראשון. הם קיימו חוגי הורים, פרסמו מאמרים וכתבות, הביאו את "הבשורה החינוכית" של חינוך תל"י למעגלים רבים של מתנבים ומשפחות, פרסמו חומר הסברה שהחזיש את ייחודיותו של חינוך תל"י ואת הרוח הפלורליסטית שלו, וכך שימשו משקל-נגד לרוח שהמור ואנשיו ביקשו להעניק לתוכנית.

כך, במשך עשור שנים וחצי, שימשו בכפיפה אחת, בערבוביה ובערפול, שתי גישות שנושאו את השם "תל"י", שכל אחת מהן התכוונה לחינוך יהודי מסוג שונה לחלוטין. האחת הייתה קשורה לחזון של החורים המייסדים ושל ממשיכיהם בקרן תל"י, שהתכוונה ליהדות המושפעת מתפסות עולם ליברליות ופלורליסטיות, והאחרת הייתה קשורה לחזונו של השר המור ונאמני דרכו, שראתה בתל"י אפיק לחיזוק יהדות "ברוח בית-סבא" בתוך החינוך הממלכתי. שתי המערכות פעלו

- שנאן, א' (1995). תוכנית הלימודים של תל"י. ירושלים: משרד החינוך.
 שפירא, א' (1997). יהודים חדשים, יהודים ישנים. תל אביב: עם עובד.
 Hoffman, C. (1984). *The Tali schools: education for pluralism*. (Tali Education Fund Archives.)
 Levine, L. (1983). The M'sorati School, A pioneering endeavor in Jewish education in Israel. *The Melton Journal*, Spring-summer, 5-6.
 Levine, L. (1995). The Tali school. *Studies in Jewish Education*, VII, 259-277.
 Schwab, J. J. (1983). The practical 4: Something for curriculum professors to do. *Curriculum Inquiry*, 13(3), 239-265.

מקורות

- אדר, צ' (תש"ט). התרבות היהודית כתרבות מתוכנת. בתוך י' יונאי (עורך), *תננים יהודיים בחינוך הממלכתי - סדרת תעודות (עמ' 127-132)*. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
 אלמוג, ע' (1997). *הצבר - דייקן, תל אביב: עם עובד*.
 דרור, י' (2009). סיפוח התודעה היהודית במערכת החינוך הישראלי: מילילת הגולה" בתקופת היישוב לי"עמיות יהודית" בימינו. בתוך ג' צבר בן-יהושע, ג', שמעוני ו' חמו (עורכים), *עמיות יהודית (עמ' 166-188)*. תל אביב: בית התפוצות.
 הורוביץ, ר' (תשנ"ט). סיפורו של בית ספר פרנקל, ראשיתה של התנועה החינוכית תל"י. *דור לדור, סו*.
 לאור, ד' (תשס"ג). זהות ישראלית חדשה: האומנם נולדנו מן היס? *כיוונים חדשים*, 9, 70-70.
 לויך, י' (תש"י). תל"י - דגם חדש לחינוך יהודי-ציני בישראל. *שדמות, קיב*, 225-223.
 נבון, ח' (תשמ"ב). *תודעה יהודית בחינוך לאומי*. חיבור לשם קבלת תואר "מוסמך" אוניברסיטת בר-אילן.
 נענברג, א' (2006). *הענייה היהודית: מדינת ישראל. מעריב, ערב ראש השנה תשס"ז*.
 צמרת, צ' (תשנ"ט). להפוך את תל"י (הגבור לימודי יהדות) לפרויקט לאומי של של"י (שילוב לימודי יהדות). בתוך י' הקלמן (עורך). *לובלון, עניין ומעש, אסופת מאמרים לוכד של זבולון המר (עמ' 259-264)*. ירושלים: משרד החינוך.
 צמרת, צ' (תשס"א). ניסיון שנכשל: זלמן ארן ומערכת החינוך. בתוך צ' צמרת וח' בלונקה (עורכים), *העשור השני: תש"ח - תש"ח (עמ' 61-79)*. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
 קרביץ, ג' (תשל"ז). על ניסיון חינוכי חדש: תוכנית לימודים במגמה מסורתית. *פתחים*, ג, 36, 54-52.
 שינקל, א' (תשס"ד). *חינוך תל"י, התפתחותו ומימושו של רעיון חינוכי בתנאי מציאות משתנה*. עבודה לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", האוניברסיטה העברית בירושלים.
 שלף, ר' (תשמ"ב). *מסורת בלי קנאות*. חוד השרון: ועד חורי תל"י.
 שמיר, מ' (תשי"א). *במו ידי (פרקי אליק)*. תל אביב: עם עובד.